

Проект: „Градење капацитети за одржлив развој на човечкиот капитал во Северна Македонија“

Област на делување IV – Развивање и спроведување активности за градење капацитети за политиките за климатските промени и трудовите и социјалните политики

Насоки за зајакнување на аспектите на климатските промени во проектите за општествен развој

Национален експерт
Сузана Игњатовиќ-Алексова

Меѓународен експерт
Магдалена Херст [Magdalena Hoerst]

јануари 2024 година

Содржина

Список на кратенки	3
1. Вовед	4
1.1. Заднина и образложение.....	7
1.2. Целите на овие насоки.....	8
1.3. Делокруг и структура.....	8
2. Климатските промени и општествен развој	10
2.1. Сегашен дискурс за општествениот развој и климатските промени	10
2.2. Поврзаноста помеѓу климатските промени и општествениот развој	12
2.3. Клучни предизвици од климатските промени за проектите за општествен развој 14	
3. Интегрирање на климатските промени во проектите за општествен развој.....	18
3.1. Начела за климатски одговорни проекти за општествен развој.....	19
3.2. Соработка на засегнатите страни	24
3.3. Недостатоци и предизвици при поврзување на проектите за климатските промени и за општествениот развој.....	25
4. Чекор по чекор насоки за нормализирање на климатските промени во проектите за општествен развој.....	27
4.1. Утврдување на ризиците поврзани со климата (оцена на климатските ризици).....	28
4.2. Утврдување на ранливостите.....	30
4.3. Проектирачки карактеристики и опции за климатски одговорните проекти за општествен развој.....	32
4.4. Спроведување, следење и оценување.....	32
5. Заклучоци	33
Прилог А: Примери за програми за социјална заштита кои го интегрираат управувањето со климатските ризици	35

Список на кратенки

ПКП	приспособување кон климатските промени
СИЕКСА	Средна и Источна Европа, Кавказ и Средна Азија
НРК	намалување на ризикот од катастрофи
ЗНУП	зајакнати национално утврдени придонеси
ЗКФ	Зелен климатски фонд
СГ	стакленички гас
МВПКП	Меѓувладин панел за климатските промени
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
НПП	национални планови за приспособување
НУП	национално утврдени придонеси
НВО	невладина организација
ССК	Стратегиски советодавен комитет
СП	социјална политика
СЗТ	социјална заштита и труд

1. Вовед

Според националните и меѓународните проекции, годишните средни температури ќе се зголемуваат до 2050 година и понатаму, што ќе доведе до штетни последици во сите сектори.¹ Северна Македонија ќе добие потопла и посува клима, со сè повеќе екстремни жешки температури и сè помалку екстремни студени температури. И покрај проекциите за посуви услови, се очекува зголемување на екстремните врнежи, што ќе доведе до зголемен ризик од буични поплави. Во летниот период, бројот на последователни суви денови веројатно ќе се зголеми, што ќе доведе до зачестени суши. Вегетативниот период, исто така, се очекува да се помести и да се продолжи. Тековните истражувања покажуваат дека овие климатски екстреми, вклучувајќи ги и сушите, поплавите и топлотните бранови, во иднина ќе ја зголемат својата зачестеност и размер.

Уште поалармантно е тоа што ефектите од климатските промени веќе се забележуваат во Северна Македонија:

- Зголемување на просечната средна годишна температура во споредба со периодот од 1961 до 1990 година од 0,2°C до 0,5°C.
- Меѓу десетте најтопли години во периодот од 1951 до 2012 година се наоѓаат и пет од шесте најскорешни години (2007, 2008, 2009, 2010 и 2012).
- Набљудувањата на врнежите укажуваат на општ тренд на намалување на дождовите.
- Најголемата зачестеност на топлотните бранови се случила во последните десет години, со најмногу појави кај најголем број станици во 2012 и 2007 година.²

Владата на Северна Македонија ги уважува овие проблеми и има желба да дејствува, а донесувањето одлуки треба да подразбира и вклучување на маргинализираните и ранливите групи. Климатските промени претежно се сметаат за предизвик за локалната инфраструктура, снабдувањето со енергија, земјоделството, шумарството и другите стопански сектори, а ретко како општествен предизвик. Иако влијанијата врз здравјето се веројатно главниот општествен проблем за кој се дебатира во однос на климатските политики, дури и овие влијанија се многу слабо анализирани во контекст на Северна Македонија, поради што и соодветните политики се недостаточни. Многу други општествени предизвици, како што се сиромаштијата и благосостојбата, миграцијата предизвикана од климатските промени, зголемената родова нееднаквост предизвикана од временските екстреми, влијанијата врз очекуваниот животен век и квалитетот на животот, како и влијанијата врз животната средина, образованието и културата имаат тенденција да бидат занемарени при активното спроведување на политиките. Некои од национални органи за климатските политики ретко вклучуваат владини тела надлежни за социјална политика, при што често се изостават социјалните интереси и специфичните потреби на ранливите групи. Не постои континуирана соработка помеѓу родовите механизми и различните сектори поврзани со климатските промени (животната средина, просторното планирање итн.) во

¹ Специјален извештај на МВПКП за глобалното затоплување од 1,5°C – официјално одобрен од светските влади во 2018 година

² Четврта национална комуникација за климатските промени,
<https://api.klimatskipromeni.mk/data/rest/file/download/15644574e26d61>

областа на креирањето политики за климатски промени. Координаторите за еднакви можности помеѓу мажите и жените во органите на државната управа не се запознаени со, ниту пак се информирани за, текстот на Акцискиот план за род и климатски промени, ниту пак се запознаени со зависноста од родово заснованата ранливост кон штетните влијанија од климатските промени (дали и како родот е поврзан со капацитетот за ублажување и приспособување), иако некои учествуваа на работилниците за креирање политики за климатски промени.

Тие немаат информации за тоа дали мажите и жените имаат еднаков пристап до ресурси / услуги за ублажување и приспособување и дали климатските промени ги зголемуваат постојните родови разлики и ранливости. Исто така, координаторите немаат познавања за причините за различната положба на жените и мажите во ублажувањето на и приспособувањето кон климатските промени.³

Утврден е недостаток на техничка поддршка при правењето еколошки и социјални оценки и родови акциски планови при изработката на предлог-проектите. И покрај тоа што оваа тема почнува да се разгледува во многу проекти и програми, особено оние финансирани од мултилатералните развојни програми, поддршката која се среќава на пазарот е сè уште првенствено поврзана со конкретните донаторски програми за финансирање и се заснова на конкретните барања на донаторите.⁴

Главната цел е да се заштитат граѓаните од штетите и загубите што климатските промени веќе ги предизвикуваат, како и од заканите и катастрофите. Досега, многу од интервенциите за приспособување кон и ублажување на климатските промени⁵ се фокусираа на улогата на конкретните сектори – како што се енергетиката, комуникациите или водата – и на климатското заштитување на инфраструктурните проекти. На пример, постојат многу истражувања во земјоделскиот сектор за тоа како да се модифицираат културите во контекст на климатските промени и да се префрлат на технологии со занемарливи емисии. Повеќе внимание мора да се посвети на социјалните прашања, како што се индиректните ризици, ранливоста на домаќинствата, управувањето со ризикот од катастрофи, и вклучувањето на сиромашните и ранливите луѓе. Постои потреба од силен одговор на социјалната политика, со разбирање на ризиците поврзани со климатските промени и климатската ранливост со која се соочуваат сиромашните. Исто така, социјалната политика има за улога да ги оснажи сиромашните луѓе и да им помогне да го кренат гласот и да развијат политички средства што им се потребни за да побараат пристап до инструментите за управување со климатските ризици. Затоа, на социјалната заштита треба да се гледа како на клучен сектор за приспособување и ублажување во Република Северна Македонија.

Помеѓу природите на социјалната политика за приспособување кон климатското делување и намалувањето на сиромаштијата може да се создаде синергија. Клучното е да се разберат ризиците поврзани со климатските промени и климатската ранливост со која се соочуваат

³ Извор: <https://api.klimatskipromeni.mk/data/rest/file/download/07015e39ea890385>

⁴ Извор: <https://www.greencimate.fund/sites/default/files/document/mkd004.pdf>

⁵ Приспособувањето кон климатските промени претставува процес на прилагодување кон реалната или очекуваната клима и нејзините ефекти. Додека, пак, ублажувањето подразбира дејствија со кои се намалува стапката на климатските промени. Ублажувањето на климатските промени се постигнува со ограничување или спречување на емисиите на стакленичките гасови и со зајакнување на активностите со кои овие гасови се отстрануваат од атмосферата.

сиромашните и ранливите луѓе, и да се осмислат инструменти кои ќе им помогнат на луѓето да се справат со овие ризици.

И покрај сеприсутниот проблем со справување со климатските шокови и нивно ублажување, покриеноста со програмите и инструментите кои им помагаат на сиромашните и ранливите луѓе да се справат со климатските ризици останува многу ниска; приспособувањето во корист на сиромашните треба да има за цел да ја промени таквата ситуација. Општо земено, постојат неколку алатки за задоволување на потребите на ранливите групи, како, на пример, воведување фокусирани социјални фондови за социјални заштитни мрежи од природни катастрофи, средства за егзистенција, микрофинансирање и осигурување. Освен тоа, секоја ефективна мерка за ублажување ќе биде во корист на целото општество, вклучувајќи ги и ранливите групи.

Зелениот климатски фонд дејствува против нееднаквостите кои се зголемуваат и се предизвикуваат од климатските промени за ранливите заедници, и го уважува фактот дека климатските промени несразмерно влијаат врз ранливите групи, вклучувајќи ги и сиромашните луѓе, старите лица и лицата со ограничен пристап до ресурси. Овие групи се помалку способни да се подготват за, да одговорат на, и да закрепнат од климатските катастрофи. Исто така, жените често се соочуваат со поголеми предизвици во контекст на климатските промени поради социјалните, економските и културните фактори. Тие може да имаат ограничен пристап до ресурси и ограничена моќ за донесување одлуки, како и да се соочуваат со повисоки ризици за време на климатските катастрофи. Имајќи го предвид овој збир на сложени предизвици, ЗКФ делува во следниве области:

- ЗКФ поддржува проекти кои градат отпорност во заедниците склони кон миграција предизвикана од климата. Тука спаѓаат вложувања во одржливото земјоделство, во управувањето со водите, и во системите за рано предупредување заради намалување на потребата од мигрирање како механизам за справување.
- ЗКФ им дава приоритет на проектите со кои се задоволуваат потребите на ранливите популации. Ова подразбира финансирање на иницијативи за приспособување во заедницата, програми за градење капацитети, и развој на инклузивни политики кои обезбедуваат правичен пристап до ресурсите и услугите. ЗКФ промовира родово одговорни приоди во проектите што ги финансира. Ова подразбира осигурување на учеството на жените во планирањето и спроведувањето проекти, насочување кон ранливостите специфични за жените, и поддржување иницијативи кои ги оснажуваат жените како носители на промените во климатското делување.

Овие насоки се изработени во светло на потребата да се создадат синергии помеѓу климатското делување и социјалната политика. Со разбирање на ризиците со кои се соочуваат сиромашните и ранливите луѓе, проектите на стратегиите за приспособување и на социјалните политики ќе може така да се осмислат што – (1) да се надминат климатските влијанија, и (2) да се придонесе за општествениот развој. Целта може да биде да се зголеми покриеноста на програмите со кои им се помага на сиромашните и ранливите луѓе да се справат со климатските ризици. Тука може да спаѓа и проширување на социјалните заштитни мрежи од природни катастрофи и водење сметка напорите за приспособување да бидат инклузивни и правични.

Решавањето на миграцијата, општествената ранливост и родовите прашања е од суштинско значење за ефективно приспособување кон климатските промени. Приоритетите за финансирање на ЗКФ ја одразуваат потребата овие согледувања да се интегрираат во проектите за ублажување и приспособување со цел да се осигура дека ќе бидат инклузивни, правични и соодветни за потребите на најранливите популации. Стратегискиот план за 2024-2027 година артикулира како ЗКФ значително ќе ја зајакне својата поддршка за земјите во развој, ќе го подобри пристапот, и ќе се стреми да обезбеди највисоко ниво на каталитичко влијание преку своите клучни средства – финансиски ресурси, партнерства, моќ за здружување, луѓе и знаење. Од предлог-проектите се бара да ги исполнат шесте критериуми за вложување на ЗКФ, а кои се: потенцијал за влијание, потенцијал за промена на парадигмата, потенцијал за одржлив развој, потреби на примателот, сопственост на земјата, и ефикасност и ефективност.

1.1. Заднина и образложение

Доказите, како што се изложени во редовните извештаи на Меѓувладиниот панел за климатски промени (МВПКП) и во другите истражувања⁶, покажуваат дека некои од најштетните ефекти од климатските промени ќе се почувствуваат во земјите во развој, каде што населението е најранливо и има најмала веројатност лесно да се приспособи на климатските промени, и дека климатските промени ќе го погодат и потенцијалот за развој во овие земји. Затоа, проектите и иницијативите од социјалната политика ќе мораат да ги земат предвид овие променливи услови и влијанијата врз ранливите групи.

Општествениот развој има за цел да ја олесни реализацијата на целосниот потенцијал на секој член на општеството преку зајакнување на нивниот животен стандард. Успехот на општеството е поврзан со благосостојбата на секој граѓанин. Општествениот развој значи вложување во луѓето. Климатските промени имаат сериозни последици за луѓето и животната средина, особено во земјите во развој. Социјалните политики и проекти претставуваат можност за развој на инклузивни сеопфатни стратегии за управување со ризици заради надминување на загубата и штетата од климатските промени. При изработката на климатски одговорни социјални политики предвид се зема широк спектар на прашања, вклучувајќи ги и урбанизацијата и миграцијата, влијанието на зелените политики врз сиромашните, пристап до основната здравствена заштита, и ризиците по општествено маргинализираните групи.

Некои синергии веќе постојат помеѓу политиките за климатски промени и агендите за одржлив развој во земјите во развој, како што се областите на енергетската ефикасност, обновливата енергија, транспортот, и политиките за одржлива употреба на земјиштето. И покрај досегашното ограничено внимание од страна на креаторите на политиките, политиките за климатските промени би можеле да донесат значителни дополнителни придобивки за локалната животна средина. Важи и обраното, бидејќи локалните и националните политики за решавање на пренаселеноста, квалитетот на воздухот, пристапот до енергетските услуги

⁶ Сиромаштијата и климатските промени – намалување на ранливоста на сиромашните луѓе преку приспособување, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/534871468155709473/pdf/521760WP0pover1e0Box35554B01PUBLIC1.pdf>

и енергетската разновидност исто така можат да ги ограничат емисиите на СГ. Сепак, би можело да се направат и значајни урамнотежувања во однос на поамбициозните нивоа на ублажување, на пример, кога земјите во развој се зависни од јаглен, а од нив се бара да се префрлат на почисти, но поскапи извори на енергија за да се ограничат емисиите, како што е случајот со Република Северна Македонија. Дистрибутивните влијанија на таквите политики се важна одредница за нивната изводливост и треба однапред да се земат предвид.

Освен тоа, идните договори за ублажување и приспособување ќе треба да ги уважат различните ситуации во земјата во однос на нејзиното ниво на економски развој, ранливоста кон климатските промени, и способноста за приспособување или ублажување. Уважувањето на тоа како климатските промени можат да влијаат врз општествениот развој може да биде првиот чекор кон градење ефективни стратегии и интегриран институционален капацитет во земјата за одговор на климатските промени.

1.2. Целите на овие насоки

Целта на овие насоки е да се зголеми разбирањето на креаторите на политиките и на носителите на одлуките за пресекот помеѓу општествените димензии и напорите за ублажување на и приспособување кон климатските промени и да се подигне свеста за општествениот развој како одговор на климатските промени. Исто така, документот дава практични насоки што треба да се земе предвид при развојот на проектите во областа на општествениот развој, а кои ги интегрираат климатските промени. Насоките се нарочно изработени за Министерството за труд и социјална политика, меѓутоа, можат да бидат меродавни и за другите засегнати страни.

1.3. Делокруг и структура

Со овие насоки, Министерството за труд и социјална политика (МТСП), како членка на Националниот совет за климатски промени и на Националниот совет за одржлив развој, и како орган кој ја назначува Фокусната точка за род и климатски промени на РККПОН⁷, ќе биде во положба да дефинира информирани мерки за промовирање на климатски паметни и инклузивни дејствија за општествен развој.

Во моментот, сè повеќе расте разбирањето кај МТСП дека климатските промени ќе имаат сè поголемо влијание врз побарувачката за социјална заштита и дека ќе биде потребно да се прилагодат постојните трудови и социјални политики. Како поткрепа на ова е и неодамнешната работа во рамките на МТСП, на пример, изработката на показатели за род и климатски промени⁸. Во овој документ се нагласува дека мерките од плановите за родова еднаквост и мерките од плановите за климатски промени треба да се синхронизираат со цел да се испреплетат родот и климатските промени. Исто така, ревизијата и надградбата на

⁷ Извор: <http://unfccc.org.mk/>

⁸ Извор: <https://mtsp.gov.mk/content/pdf/2021/8d47e610e8991b47f1377e>

постојните стратешки документи за родова еднаквост може да се направи и преку формирање работни групи или други формални меѓуинституционални тела (комитети, работни тела) составени од претставници од сите меродавни институции, граѓански организации, научно-образовни установи и деловни субјекти кои работат на терен.

Од друга страна, постојните стратешки документи поврзани со животната средина и климатските промени треба да се ревидираат во насока на вклучување на родовото нормализирање. Не беше забележана ниту меѓуинституционална ниту внатреинституционална соработка за врската помеѓу климатските промени и родовата перспектива, т.е. Координаторите за еднакви можности најчесто не беа вклучувани во активностите (работилници, консултации, работни групи), и не беа консултирани за родовата перспектива при креирањето политики за климатски промени во рамките на нивната институција. Не постојат податоци за вклучувањето на Меѓуресорската група за еднакви можности во процесите на креирање политики за климатски промени, додека, пак, Националниот комитет за климатски промени, како пример во областа на родовото нормализирање, го дава Акцискиот план за род и климатски промени. Од друга страна, членовите на НККП сметаат дека овој комитет е нефункционален и дека неговата работа, најпрвин, треба да се зајакне, по што треба да се преземат чекори за активно решавање на прашањата за родот и климатските промени во неговата работа,⁹

Како што е наведено во Препораките за зајакнување на спроведувањето на Нацрт-акцискиот план за род и климатски промени, зајакнувањето на капацитетите на административно ниво и на ниво на донесување одлуки, како кај засегнатите страни за климатските промени така и кај засегнатите страни за родовата еднаквост, а во однос на постоењето родов пресек со климатските промени, е предуслов за ефективно спроведување на НУП.

Овие насоки се структурирани така што го разработуваат делокругот и ја подигаат потенцијалната улога на социјалните и трудовите политики во решавањето на предизвиците предизвикани од климатските промени, заради поддршка на преминот кон одржлив развој и привлекување поголемо внимание.

За да се дојде до ова разбирање, насоките даваат преглед на пресекот и преклопувањето на општествениот развој во 2. поглавје. Во тој раздел се разработува сегашниот дискурс за општествениот развој и климатските промени, за врските помеѓу секторите, како и за клучните предизвици за општествениот развој поврзани со климатските промени. Во 3. поглавје се дава увид за тоа како прашањата за климатските промени можат да се интегрираат во општествениот развој. Понатаму, се разработуваат начелата за климатски одговорен општествен развој, соработката со засегнатите страни, како и недостатоците и предизвиците при поврзувањето на проектите за климатските промени и за општествениот развој. Понатаму, во 4. поглавје се изложени практични чекори како да се нормализираат прашањата за климатските промени во проектите за општествен развој. Тука се вклучени раздели за утврдување на ризиците поврзани со климата, за утврдување на ранливостите, излагање на карактеристиките и опциите за проектирање за климатски одговорен општествен развој, како и препораки за спроведување, следење и оценување на проектите.

⁹ Извор: <https://klimatskipromeni.mk/data/rest/file/download/4c85b126a2b6>

Во насоките се дадени и завршни забелешки во 5. поглавје, како и збирка примери на програми за општествен развој кои ги интегрираат прашањата за климатските промени, и тоа во Анексот.

2. Климатските промени и општествен развој

Социјалната заштита (СЗ) е мешавина од политики и програми кои имаат за цел да ја намалат сиромаштијата, ранливоста и нееднаквоста во текот на животниот век, а еволуира во повик за приспособување на системите за социјална заштита кон предизвиците од глобалните промени, како што се миграцијата, климатските промени и деградацијата на животната средина. Мерките за социјална заштита се фокусираат на повеќе непосредни потреби и ранливости, додека, пак, општествениот развој се стреми кон слични цели (подобрување на благосостојбата на поединците и заедниците) преку решавање на основните структурни проблеми, и со него се промовира одржлив развој преку долгорочни мерки.

Во овие насоки, двата термина најчесто ќе се користат како синоними и се меѓусебно заменливи, бидејќи нивната поврзаност со темата за климатските промени е иста.

Врската помеѓу општествениот развој и климатските промени се согледува од гледната точка дека климатските промени можат да ги поткопаат интервенциите за општествен развој, и затоа креаторите на политики и практичарите треба климатски да ги заштитат своите акциски планови и програми. На пример, Стратегијата за социјална заштита и труд (СЗТ) на Светската банка 2012-2022¹⁰ предвидува дејствија за заштита на ранливите луѓе од климатските шокови и за зајакнување на нивниот капацитет за приспособување, меѓу другото, преку осигурување и диверзификација на средствата за егзистенција.

Климатски освестената социјалната заштита и развојното планирање подразбираат вградување на климатскиот ризик и неизвесноста во донесувањето одлуки. Затоа, проектите и стратегиите за социјална заштита треба да имаат поголем фокус врз оснажувањето на маргинализираните луѓе да станат активни двигатели во градењето отпорност кон климатските промени. Понатаму, за да се постигне социјална вклученост, потребни се повеќе истражувања за ранливоста на општествено маргинализираните луѓе од климатските промени.

2.1. Сегашен дискурс за општествениот развој и климатските промени

Решавањето на климатските промени во општествениот развој создава можности, бидејќи ги зголемува приспособувачките капацитети на заедниците и помага за зајакнување на целите

¹⁰ Извор: <https://www.worldbank.org/en/topic/socialprotection/publication/social-protection-labor-strategy-2012-2022>

за општествениот развој. Истовремено, решавањето на социјалните аспекти ќе овозможи мобилизирање во насока на правични климатски отпорни патеки.

И покрај фактот што, низ историјата, општествата ја покажаа својата способноста да се приспособат кон климатските ризици и промени, управувањето со климатските колебања останува скап, недоволен и неефективен приод за спречување на хуманитарните катастрофи – уште повеќе и во светло на проекциите за климатските промени (видете во 1. поглавје). Република Северна Македонија е подложна на штетните влијанија поради нејзината географска ранливост, зависноста од сектори кои се чувствителни на климатските промени, економски неповолниот статус, и ограничениот капацитет за приспособување.

Особено, не е доволно јасно како да им се даде приоритет на вложувањата, политиките и програмите за приспособување и како да се утврдат пречките на ниво на земјата (политиката, знаењето, технологијата) со цел ефективно приспособување. Уште помалку е јасно како да се синхронизира климатското делување со другите општествени цели, како што се родовата еднаквост, намалувањето на сиромаштијата и оснажувањето. Сето ова нè наведува на темелно преиспитување во однос на поимањето на ранливоста и соодветната функција на социјалната политика во ублажувањето на последиците од климатските промени за ранливите популации.

Климатски одговорна социјална заштита може да функционира како **екс-анте спречување на шокови** (на пр., програми за социјално осигурување и диверзификација на ризик), **екс-пост заштита од катастрофи и климатска променливост** (на пр., социјална помош и услуги и програми за јавни работи). Програмите за општествен развој можат да го унапредат долгорочниот приспособувачки капацитет (на пр., преку промоција и диверзификација на средствата за егзистенција).

2.2. Поврзаноста помеѓу климатските промени и општествениот развој

Во Северна Македонија, сиромаштијата и социјалната вклученост се под особено влијание на климатските промени поради зголемената нестабилност на климата и

долгорочните влијанија врз егзистенцијата и екосистемите. На пример, домаќинствата кои зависат од земјоделството, сточарството и шумарството се особено ранливи на климатските

Клучни термини и дефиниции за климатските промени

Приспособување: 'Прилагодувања заради намалување на ранливоста или зајакнување на отпорноста како одговор на забележаните или очекуваните промени на климата и на придружните екстремни временски појави. Приспособувањето се случува во физичкиот, еколошкиот и човечкиот систем. Подразбира промени во општествените и еколошките процеси, во перцепциите за климатскиот ризик, во практиките и функциите за намалување на потенцијалните штети или за реализирање на новите можности' (МВПКП, 2007).

Ублажување: 'Способност да се намали интензитетот на природните (и другите) стресови на кои може да се биде изложен. Бидејќи оваа дефиниција сугерира дека капацитетот на групата за ублажување зависи од сериозноста на влијанијата, капацитетот може да се дефинира како „способноста на земјата да ги намали антропогените стакленички гасови или да ги зајакне природните апсорбенти“ (МВПКП, 2007).

Отпорноста претставува способност на системите (и заедниците, домаќинствата, поединците) да ги спречат, да ги ублажат, или да се справат со ризиците / шоките и да закрепнат. Системот е отпорен кога е помалку ранлив на шокови со текот на времето, што му овозможува закрепнување преку приспособување.

Ранливоста претставува склоност да се биде негативно погоден од шоките; станува збор за сложен проблем кој вклучува различни димензии. Корисно е да се земе предвид ранливоста на 'што' кон 'што'. Структурните и ситуационите фактори во даден контекст во голема мера ја одредуваат ранливоста.

Приспособувачкиот капацитет се однесува на способноста или потенцијалот на системот успешно да одговори на променливоста и промената на климата. Приспособувачките капацитети вклучуваат превентивни стратегии, кои подразбираат донесување одлуки за минимизирање или избегнување на некој настан, и стратегии за олеснување на закрепнувањето. Истражувањата покажаа дека приспособувачките капацитети се меѓусебно поврзани и на ниту еден поединечен фактор не може да му се припише степенот на намалена ранливост и зголемена отпорност во кој било даден контекст.

Пренесувањето на климатскиот стрес може да се зголеми или намали од страна на специфичните ранливости на секое ниво на системот. Доколку домаќинствата се соочуваат со постојани шокови кои полека, но сигурно ги одронуваат нивните средства, ранливоста веројатно ќе се зголеми како што отпорноста се намалува со текот на времето. Ранливоста зависи и од физичките и од социјалните димензии – затоа, од суштинско значење е да се погледне низ призмата на општествената ранливост за да се разбере зошто одредени поединци, домаќинства или заедници доживуваат различни влијанија, дури и кога се на иста локација.

колебања. Ова се должи на фактот што овие стопански гранки во голема мера се потпираат на природните ресурси, кои се директно погодени од променливите климатски обрасци.

Ранливите групи во домаќинствата, како што се децата, жените, старите лица и лицата со попреченост, веројатно ќе бидат несразмерно погодени од климатските промени. Тие може да се сочат со намалена благосостојба и зголемена сиромаштија, поголеми колебања во благосостојбата, и повеќе предизвици во одржувањето и обновувањето на имотот и средствата за егзистенција по природните катастрофи.

Зачестената појава и зголемениот интензитет на временските екстреми, како на ненадејните така и на оние што се одвиваат постепено, се очекувани последици од климатските промени. Овие катастрофи ја влошуваат и без тоа тешката ситуација со која се соочува осиромашеното и ранливо население во Северна Македонија и на Балканот. Сиромашните домаќинства често имаат ограничени средства и се соочуваат со дискриминација, институционализирани нееднаквости и ограничен пристап до вработување и ресурси. Годишните развоен напредок можат да пропаднат поради уништување на средствата за егзистенција и загуби на животи како последица на несоодветно управување со ризикот од катастрофи.

Сегашните политики и механизми за управување со климатските ризици во Северна Македонија обезбедуваат ограничена заштита на ранливите домаќинства. Колебањето на потрошувачката и на средствата, предизвикано од климатските промени и другите нарушувања, има негативни последици врз економскиот раст и благосостојбата на домаќинствата.

Во непосредните последици по домаќинствата спаѓаат продолжувањето на работното време, а намалувањето на ресурсите за исхрана, здравствена заштита и образование. Во долгорочните последици спаѓаат сиромаштијата, бездомништвото, исцрпувањето на средствата, и неисхранетост. Закрепнувањето од овие неволји честопати е несоодветно и бавно, што им отежува на ранливите групи да ги обноват средствата и да ги отплатат долговите.

Владината и донаторската помош како одговор на големите природни катастрофи честопати е несоодветна, задоцнета, и во форма на храна или стоки, а не во пари. Ваквата поддршка е суштински значајна, но обично не е дел од долгорочната стратегија за заштита на егзистенцијата на домаќинствата од различни нарушувања. Меѓународната хуманитарна помош често пристигнува откако ситуацијата ќе дојде до работ на целосна деградација.

Исто така, постои загриженост дека помошта финансирана од донаторите може да ја обесхрабри земјата да не развива и финансира свои системи за социјална заштита и осигурување од временските прилики. Домаќинствата кои очекуваат да им се случат неосигурени ризици можат да почнат да се занимаваат со дејности кои имаат мал ризик, но и носат мала добивка, што ќе ја намали ефикасноста и ќе ги подрие напорите за намалување на сиромаштијата.

Сè на сè, сегашните социјални одговори на тековната клима се несоодветни за обезбедување соодветни гаранции за осиромашените. Во случај да се остварат прогнозите на

климатолозите во врска со ескалацијата на нестабилноста на временските обрасци поради климатските промени, тогаш практичарите за развој и државните лидери ќе треба повнимателно да предвидат како да ги ублажат штетните влијанија од климатската нестабилност врз економската благосостојба на осиромашеното население.

Еден таков пример се поплавите во Скопје и Тетово во 2021 година, кои раселија илјадници луѓе и предизвикаа значителна економска штета и ја зголемија ранливоста и сиромаштијата на заедниците. Стапките на сиромаштија се зголемија во руралните средини, кои во голема мера се потпираат на земјоделството, погодени од катастрофалните поплави, но исто така и од други непредвидливи временски обрасци. Постојните програми за социјална помош нудат ад-хок одговор при обезбедување поддршка за време и по климатските катастрофи, но се недоволни за да се осигура долгорочен општествен развој.

Како заклучок, сегашните социјални одговори на климатската нестабилност се несоодветни за обезбедување доволни гаранции за ранливите групи и граѓани. Во светло на научните климатски проекции, практичарите за развој и националните лидери во Северна Македонија и на Балканот ќе треба повеќе да се фокусираат на ублажување на штетните влијанија од климатските промени врз економската благосостојба на осиромашеното население.

2.3. Клучни предизвици од климатските промени за проектите за општествен развој

Проектите за општествен развој имаат потенцијал да ги оснажат маргинализираните и ранливите групи луѓе со цел да станат активни двигатели во градењето отпорност кон климатските промени и да бидат вклучени во донесувањето одлуки.

За да се постигне социјална вклученост, проектите за општествен развој треба во поголема мера да ги земат предвид ранливостите на општествено маргинализираните луѓе од климатските промени. Треба да се посвети внимание на разбирањето и одговарањето на специфичните ранливости на лицата со попреченост во контекст на климатските промени.

Климатските промени носат значителни предизвици за проектите за општествен развој, бидејќи ги влошуваат постојните ранливости и донесуваат нови сложености. Во следниов раздел се опишани клучните предизвици од климатските промени за проектите за општествен развој:

➤ Зголемена ранливост на заедниците:

Климатските промени несразмерно ги погаѓаат ранливите заедници, вклучувајќи ги и оние кои живеат во сиромаштија, маргинализираните групи и регионите со ограничени ресурси. Проектите за општествен развој треба да ја земат предвид зголемената ранливост на овие заедници од климатските влијанија, како што се екстремните временски појави и промената на обрасците на врнежи. На пример, зголемените поплави и бури можат полесно да ги уништат лошо изградените домови и инфраструктура, раселувајќи ги жителите и нарушувајќи ги економските активности.

➤ Промена на временските обрасци:

Климатските промени доведуваат до непредвидливи и променливи временски обрасци, вклучувајќи ги и сè почестите и сè појаките бури, суши, поплави и топлотни бранови. Овие промени можат да ги нарушат проектите за општествен развој преку оштетување на инфраструктурата, влијание врз земјоделството, и предизвикување раселување на заедниците. Посебен предизвик за Северна Македонија претставува зголемувањето на екстремно топлите денови во текот на летото, што влијае врз здравјето на маргинализираните луѓе дури и повеќе отколку на подобро позиционираното население.

➤ Сигурност на храната и земјоделство:

Климатските промени влијаат на земјоделската продуктивност, заканувајќи ѝ се на сигурноста на храната. Промените во температурата и во врнежните обрасци, заедно со зголемената зачестеност на екстремните временски појави, особено поплави, град или суши, можат да доведат до намалување на приносите и уништување на нивите, што ја погаѓа егзистенцијата на земјоделците и целокупното снабдување со храна. Како земјоделска земја, за Северна Македонија ова значи нарушување на континуитетот во снабдувањето со храна.

➤ Недостаток и квалитет на водата:

Промените во врнежните обрасци можат да доведат до недостаток на вода во одредени региони, додека, пак, зголемената зачестеност на обилни дождови може да предизвика поплави кои влијаат врз квалитетот на водата за пиење. Во обата случаи, тоа може да го погоди квалитетот на водата, влијаејќи врз достапноста на безбедна и чиста вода за заедниците. Еден пример: Проектот за одводнување на канализациските води во една заедница може да најде на потешкотии бидејќи намалените количини дожд доведуваат до недостаток на вода, како што беше случајот во Прилеп, а пак зголемените обилни дождови ги загадуваат изворите на вода, што влијае врз здравјето и благосостојбата на населението, како што беше случајот за време на поплавите во Тетово.

➤ Влијанија врз здравјето:

Климатските промени можат да ги влошат здравствените предизвици, преку зголемување на распространетоста на векторски преносливите болести, болести поврзани со топлината, и ширењето на болести кои се пренесуваат преку водата. Проектите за општествен развој мора да се фатат во костец со овие здравствени ризици и да ги зајакнат здравствените системи во ранливите подрачја. На пример, работниците на отворено се особено ранливи на екстремните временски услови, што ја забавува економијата и развојот. Таквите екстремно високи летни температури земјата ги доживеа и во последните неколку години, кога работата на отворено беше забранета за време на најжешките часови.

➤ Миграција и раселување:

Климатските настани, како што се екстремните временски појави и долготрајните суши, можат да доведат до раселување и миграција на населението. Проектите за општествен развој треба да го земат предвид потенцијалното зголемување на миграцијата предизвикана од климата и нејзиното влијание врз општественото ткиво како на заедниците на потекло така

и на одредишните заедници. Проектот чијашто цел е кохезија на заедницата може да наиде на предизвик со приливот на климатските мигранти од руралните средини погодени од суша, што доведува до зголемен притисок врз урбаната инфраструктура и социјалните услуги. За сега, Северна Македонија нема доживеано слична ситуација, меѓутоа, не постојат никакви гаранции за во иднина, па и овој ризик не смее да се занемари.

➤ Зголемени трошоци и ограничување на ресурсите:

Мерките за ублажување на и приспособување кон климатските промени, и нивните напори за одговор, често бараат дополнителни финансиски ресурси. Проектите за општествен развој можат да се соочат со зголемени трошоци поради потребата од климатски отпорна инфраструктура и приспособувачки стратегии. На пример: Проектот со кој се планира инсталирање на сончеви панели во оддалечена заедница може да се соочи со зголемени трошоци поради потребата од климатски поотпорна опрема и поради нарушената логистика.

➤ Предизвици за политиката и управувањето:

Динамичната природа на климатските промени бара приспособувачки и флексибилни политики. Проектите за општествен развој мора да се справуваат со сложените политички и управувачки предизвици за ефективно да ги интегрираат согледувањата за климатските промени. На пример, проектот кој работи на земјишните права и развојот на заедницата можеби ќе треба да се справи со политичките промени кога властите спроведуваат нови прописи и политики за надминување на климатските промени, кои можат да влијаат врз користењето на земјиштето и управувањето со ресурсите.

Решавањето на овие предизвици бара проектите за општествен развој да бидат флексибилни, приспособливи и соработливи, да ги вклучат засегнатите страни на сите нивоа за да развијат решенија коишто се одржливи и отпорни на влијанијата од климатските промени. Соработката помеѓу различните засегнати страни, вклучувајќи ги и владите, невладините организации и локалните заедници, е од суштинско значење за градење отпорност и обезбедување успех на проектите за општествен развој во пресрет на климатските промени. Исто така, потребен е и сеопфатен приод којшто ќе ја интегрира климатската отпорност во проектите за општествен развој, водејќи сметка тие да бидат одржливи и ефективни во пресрет на променливите климатски услови во Северна Македонија. Поради тоа, гледањето низ призмата на општествената ранливост е од суштинско значење за да се разбере зошто одредени поединци, домаќинства или заедници доживуваат различни влијанија, дури и кога се на иста локација.

Специфични предизвици за општествениот развој во Северна Македонија предизвикани од климатските промени:

Зголемена ранливост на заедниците:

Во Полошкиот регион, познат по своето земјоделско производство, заедниците може да се соочат со зголемена ранливост поради сè почестите поплави, што влијае на приносите и локалните средства за егзистенција.

Промена на временските обрасци:

Во Скопскиот регион, проектите за општествен развој кои се фокусираат на урбаниот развој можеби ќе треба да се приспособат на поинтензивните и непредвидливите обрасци на врнежи од дожд, што ќе доведе до предизвици во управувањето со урбаните поплави и системите за одводнување.

Сигурност на храната и земјоделство:

Во Пелагонискиот регион, проектите насочени кон зајакнување на сигурноста на храната може да се соочат со потешкотии, бидејќи променливите климатски услови водат кон промени во соодветните култури, барајќи од земјоделците да се приспособат на новите земјоделски практики и култури.

Недостаток и квалитет на водата:

Во сливот на реката Струмица, проектите за управување со водите може да се соочат со предизвици поради намалените врнежи од дожд и зголемената стапка на испарување, што доведува до недостаток на вода и влијае и врз снабдувањето со вода за пиење и врз наводнувањето за земјоделството.

Влијанија врз здравјето:

Во урбаните средини како Битола, проектите за општествен развој фокусирани на јавното здравје можеби ќе треба да ги решат зголемените респираторни проблеми и болести поврзани со топлината поради повисоките температури и загадувањето на воздухот.

Миграција и раселување:

Руралните средини погодени од опаѓање на земјоделската продуктивност поради климатските промени може да доживеат имиграција кон градови како Скопје, со што се врши притисок врз урбаната инфраструктура и услуги.

Инфраструктурна ранливост:

Во Охридско-преспанскиот регион, инфраструктурните проекти поврзани со туризмот можеби ќе треба да го земат предвид влијанието на зголемените поплави и ерозија врз објектите крај езерата и културното наследство.

Зголемени трошоци и ограничувања на ресурсите:

Проектите кои имаат за цел подобрување на енергетската ефикасност во јавните згради може да се соочат со зголемени трошоци поради потребата од понапредни технологии и материјали кои можат да ги издржат екстремните временски услови.

Предизвици за политиката и управувањето:

Проектите за општествен развој кои работат на управување со земјиштето и рурален развој можеби ќе треба да се справат со промените во земјоделските политики и субвенции, бидејќи владата спроведува стратегии за приспособување кон и ублажување на климата.

3. Интегрирање на климатските промени во проектите за општествен развој

Интегрирањето на **прашањата поврзани со климатските промени** во програмите за општествен развој е од витално значење за решавање на потенцијалните пречки во остварување на целите на општествениот развој. Во штетните ефекти од климатските промени спаѓаат и влошување и продолжување на веќе постојните ранливости и несразмерно влијание врз поединците кои живеат во сиромаштија.

Исто така, интегрирањето на **перспективата за општествен развој** во програмите за приспособување кон и ублажување на климатските промени може да го подобри осмислувањето и спроведувањето на мерките за одговор на климатските промени, истовремено промовирајќи ги целите за општествен развој. Примената на една широка општествена анализа при осмислувањето програми за климатските промени може да ги направи интервенциите поефикасни и да ги подобри приспособувачките капацитети.

Призмата на општествената анализа може да биде корисна за нагласување на прашањата за еднаквост, социјална правда, и меѓу повеќе маргинализираните и ранливи популациски групи како што се домородните народи и жените.

Од критично значење е **општествена анализа да се направи на почетокот при осмислувањето на програмата, со цел да се утврдат и карактеризираат ефектите и влијанијата од климатските промени во дадената област**. Оваа анализа треба да ги опфати сите меродавни сектори, популации и средства за егзистенција. Обично, ранливоста и отпорноста се под влијание на многу фактори (на пример, биофизички, социјални, економски, политички, институционални и технолошки структури и процеси), така што општествено-еколошките системи треба да се оценуваат со користење на повеќедимензионален приод. Ова обезбедува холистички поглед во кој климатските проекции се само еден дел од оцената на заканите по општествените и еколошките ресурси.

Со општествените анализи треба **да се утврдат најранливите места и контексти на кои им е потребна интервенција за приспособување и ублажување**, особено причините за ранливост и потенцијалните придобивки од програмските интервенции за најранливите. Се препорачува да се користат **холистички приоди од дното нагоре водени од контекстот, кои вклучуваат партиципативни методи засновани на заедницата** кои ги земаат предвид и климатските и неклиматските локални карактеристики.

Учеството на заедницата во оцените е од суштинско значење – не само за собирање информации преку искористување на различните гледишта, туку и за градење чувство на сопственост на заедницата на процесот со цел да се зголеми веројатноста за успешно спроведување и одржливост на интервенциите.

Партиципативните методологии се покажаа како критични за разбирање на динамиката на ранливоста од климатските промени и утврдување на изворите на отпорност. Оцените врз основа на општествена анализа, исто така, можат да помогнат да се утврдат основните показатели кои вклучуваат социокономски, егзистенцијални и правични фактори.

3.1. Начела за климатски одговорни проекти за општествен развој

Нормализирањето на ризикот од климатските промени во општествениот развој се однесува на процесот на интегрирање на климатските загрижености во новите и постојните политички и институционални рамки и механизми за донесување одлуки. Нормализирањето на климатските ризици е процес на повеќе нивоа, кој бара холистички и интегриран приод насочен кон намалување на основните фактори на ранливост, заедно со проектите и програмите за климатска заштита.

Врз основа на ваквото поимање, креаторите на социјалната политика во МТСП можат да ги земат предвид следниве начела на проектирање заради нормализирање на ризикот од климатските промени во националните рамки за социјална заштита:

- Да се оценат и уважат климатските ризици и неизвесности со цел да се создаде долгорочна стратедиска перспектива.

Климатски свесното планирање на општествениот развој подразбира вклучување на климатскиот ризик и неизвесноста во донесувањето одлуки. Подобрената оценка на ризикот и системите за климатско предвидување можат да овозможат спроведување на иновативни мерки за општествен развој, како што се осигурување и финансирање засновано на прогнози со системи за социјална заштита – приод за ублажување на ризикот, кој има потенцијал да ја унапреди ефективноста на традиционалните системи за рано предупредување и хуманитарните одговори по настанувањето на катастрофите. Предвидливите дејствија за социјална заштита, како што се јавните работи за зајакнување на критичната инфраструктура или безусловни парични трансфери за поддршка на евакуацијата на луѓето пред прогнозираните климатски екстремни настани, можат да бидат ефективна стратегија за избегнување на загуби.

- Да се воспостават системи за социјална заштита кои го оплеснуваат како постепено така и трансформативното приспособување кон климатските ризици.

Активностите за социјална заштита би можеле да се поврзат со мерки за постепено приспособување, бидејќи тие имаат за цел да одржат одредено ниво на заштита од и спречување на климатските промени и екстремните услови, како и да го изградат капацитетот за приспособување. Луѓето кои доживеале губиток на традиционалните егзистенцијални активности и начини на живот поради темелно променетата средина или присилното преселување ќе имаат потреба од социјална поддршка за да научат нови вештини, да воспостават нови општествени односи, и да изнајдат нови економски можности.

- Да се уважи поголемата потреба од климатски одговорна социјална заштита меѓу општествено маргинализираните групи.

Истражувањата и политиките за развивање на климатски одговорна социјална заштита за општествено маргинализираните луѓе, како што се етничките малцинства, лицата со попреченост, и ранливите жени и деца, остануваат во голема мера занемарени. Потребни се повеќе истражувања за ранливоста на општествено маргинализираните луѓе од климатските

промени. На пример, недостасува посветено внимание на разбирањето и одговарањето на специфичните ранливости на лицата со попреченост во контекст на климатските промени. Проектите и стратегиите за општествен развој треба да имаат поголем фокус врз оснажувањето на маргинализираните луѓе.

Таквите интервенции треба подобро да се интегрираат со програмите за подготвеност за катастрофи, за помош и реконструкција, на пример, не само преку програмите за парични трансфери, туку и преку програмите за јавни работи за реконструкција по катастрофите, кои имаат за цел да ја подобрат пристапноста на лицата со попреченост до основните услуги и до рутите за евакуација. Да се утврдат специфични мерки за руралните и урбаните средини, вклучувајќи ги и стратегиите за решавање на миграцијата.

Руралното и урбаното население се соочува со различни климатски ризици, бидејќи нивната изложеност и ранливост е условена од темелно различни фактори.

Во услови кога нивната егзистенција речиси целосно зависи од природните ресурси и климатски чувствителните стопански сектори, милиони луѓе кои живеат во руралните средини се ранливи на влијанијата од климатските промени. Поголемиот дел од населението живее во градовите (само во Скопје живее речиси 33% од вкупното население на земјата), па урбаното население брзо расте, а сиромаштијата брзо се урбанизира. Високата концентрација на сиромашни и ранливи групи во населените места кои се наоѓаат во зони склони на катастрофи е голем проблем, особено во урбаните центри, на пример, Скопје. Важно е да се напомене дека многу етнички малцинства и мигранти кои живеат во сиромаштија немаат формален статус на живеалиште и вработување, а со тоа и пристап до формална социјална заштита, вклучувајќи го и здравственото осигурување. Освен тоа, новите урбани жители, особено неформалните жители, често се исклучени од мрежите во заедницата и од механизмите за поддршка. Урбаните власти имаат голема улога во социјалната заштита бидејќи тие се често одговорни да им обезбедат на граѓаните да имаат соодветен пристап до основните услуги, јавното здравје и безбедносните објекти, како и до информациите за рано предупредување. Климатските промени најверојатно ќе ги поткопаат напорите за проширување на покриеноста со здравствената заштита и за подобрување на пристапот до основната здравствена заштита, како во руралните така и во урбаните средини во земјите во развој. На некои локации, климатските промени, како што се зачестените и сериозни сезонски поплави, ќе им го отежнат физичкиот пристап на руралните заедници до здравствените установи. Затоа, од клучно значење е за Северна Македонија да ги зајакне и климатски да ги заштити своите политики за општествен развој во здравствениот сектор преку земање предвид на диференцијалните ризици поврзани со климатските промени во руралните и урбаните средини. Националните стратегии за општествен развој треба да бидат осмислени така што да ја предвидат и да се справат со внатрешната мобилност предизвикана од климата.

- Да се олесни праведната транзиција кон зелената економија.

Патеките за развој на зелениот раст треба да се однесуваат на деградацијата на животната средина и на климатските промени и да промовираат меѓугенерациска одржливост и правичност. Зелените политики би можеле да создадат нови економски можности и можности

за вработување кои можат да бидат полезни за сиромашните на долг рок, доколку климатски се заштита програмите за СЗ, како што е развојот на вештини. Сепак, политиките за заштита на животната средина можат да имаат негативно општествено влијание, особено врз луѓето чија егзистенција е зависна од јаглеродно интензивни и неодржливи практики. ГИЗ објави документ за дискусија на тема „Вештини за праведна транзиција кон зелена иднина“ кој истражува како проектите во областа на развојот на вештини можат да промовираат зелена транзиција.¹¹

Општествениот развој сè повеќе се гледа како инструмент за поддршка на праведната транзиција кон зелен раст преку заштита на ранливите групи и борба против сиромаштијата и социјалната нееднаквост. Земјата веќе ја препозна потребата од интегрирање на климатските реформи со општествениот развој во форма на придобивки за невработени, програми за социјални трансфери, и обуки за луѓето погодени од еколошките прописи. Политиките за општествен развој можат да се осмислат така што да ги поддржат ранливите групи преку: (i) мали иницијативи за зелен развој насочени кон создавање можности за вработување и деловни можности и подобрување на средствата за егзистенција; и (ii) програми за социјална поддршка и помош наменети за решавање на ризиците кои произлегуваат од новите еколошки политики и прописи, на пример, преку климатска заштита на определени механизми и развивање погодни инструменти.

Во следниот раздел, изложените начела се контекстуализираат за Северна Македонија и се даваат примери за тоа како предложените начела можат да се применат во Северна Македонија.

- Да се оценат и уважат климатските ризици и неизвесности:

За урбаните средини: Интегрирајте ги системите за рано предупредување и плановите за евакуација во проектите за општествен развој на урбаните средини подложни на поплави, како што се делови од Скопје, со цел да се заштитат жителите и да се намали влијанието од екстремните временски појави.

За руралните средини: Интегрирајте ги социјалните проекти со другите иницијативи, на пример, со земјоделски практики отпорни на суша, и обезбедете обуки за земјоделците во руралните подрачја, како што е Пелагонија, за да се зајакне нивната отпорност кон променливите климатски услови.

- Да се земат предвид климатските ризици во проектите за социјална заштита и развој:

За урбаните средини: Интегрирајте ги алатките за оценка на климатските ризици (планирање засновано на сценарија, категорично донесување одлуки) во новите градежни проекти, урбанистички планови, јавни простори, социјални проекти.

За руралните средини: Подобрената оценка на ризикот и климатското прогнозирање можат да ја зголемат отпорноста на руралното население преку правење подобро информирани

¹¹ 2022, ГИЗ: Документ за дискусија. Вештини за праведна транзиција кон зелена иднина. Достапно овде: https://www.giz.de/fachexpertise/downloads/27_giz2022-0387en-just-transition-green-future.pdf

избори за земјоделските практики. Така ќе се овозможи воведување на индексно осигурување како мерка за социјална заштита.

- Да се уважи поголемата потреба од климатски одговорна социјална заштита меѓу општествено маргинализираните групи во Северна Македонија:

За урбаните средини: Понудете насочена поддршка за ранливите урбани групи, како што се етничките малцинства, преку обезбедување пристап до здравствените и социјалните услуги кога се соочуваат со здравствени ризици предизвикани од климата.

За руралните средини: Зајакнете ја отпорноста на руралните заедници со висока застапеност на општествено маргинализирани групи, како што е ромското население, преку обезбедување по мерка скроени ресурси и обуки за климатско приспособување.

- Да се олесни праведната транзиција кон зелената економија:

За урбаните средини: Поддржете го развојот на зелените индустрии во урбаните центри, обезбедете обуки и социјална заштита за работниците кои преминуваат од традиционални во зелени сектори.

За руралните средини: Спроведете програми за рурален развој кои се фокусираат на одржливо земјоделство и обновлива енергија, создадете нови економски можности, и намалете ја зависноста од неодржливи практики.

Со земањето предвид на предложените начела и нивно вклучување во програмите на МТСП, Северна Македонија може да се осигура дека проектите за општествен развој ќе бидат климатски одговорни и корисни како за урбаното така и за руралното население, решавајќи ги единствените предизвици и можности што климатските промени ги носат во секој контекст.

Примери за тоа како програмите на МТСП во Северна Македонија можат да обезбедат корист и за урбаното и за руралното население

- Универзални програми со насочени мерки:

Социјална помош: Проширете ги постојните програми за социјална помош (на пр., минимална загарантирана помош) така што да се покријат климатските шокови со кои се соочува и урбаното и руралното население. На пример, обезбедете привремени додатоци за време на суши, кои влијаат врз земјоделскиот приход во руралните средини, или за време на поплави, кои влијаат врз неформалните работници во урбаните средини.

Услуги за грижа за децата: Проширете го пристапот до финансиски достапни услуги за грижа за децата и во урбаните и во руралните средини, овозможувајќи им на родителите, особено на жените, да учествуваат во работната сила и да се приспособат на предизвиците поврзани со климата. Понудете субвенции за превоз или мобилни единици за грижа за децата во руралните средини.

Развој на вештини: Спроведете програми за обука, како за урбаното така и за руралното население, фокусирани на зелените работни места и климатски отпорните средства за егзистенција. Понудете опции за онлајн учење за руралните жители и скројте ги по мерка обуките за специфични регионални потреби (на пр., одржливо земјоделство во руралните средини, зелено градежништво во урбаните средини).

➤ Мерки специфични за урбаните средини:

Ублажување на урбаниот топлински остров: Поддржете ги иницијативите за садење дрвја, создадете зелени површини, и подобрете ја изолацијата на зградите во урбаните средини со цел да се изборите против зголемувањето на температурите и да го подобрите квалитетот на воздухот.

Подготвеност за катастрофи: Вложувајте во системите за рано предупредување, во плановите за евакуација, и во засолништата за вонредни состојби, особено за ранливото урбано население кое живее во зони подложни на поплави, како што се Скопје, Тетово, или на лизгање на земјиштето, како што се Ростуша, Дебар.

Јавен превоз: Промовирајте ги и субвенционирајте ги одржливите опции за јавен превоз, како автобуси, трамваи и велосипедска инфраструктура, со цел намалување на урбаната топлина и на емисиите на јаглерод, од што полза ќе имаат и жителите и туризмот.

➤ Мерки специфични за руралните средини:

Климатски паметно земјоделство: Обезбедете ресурси и обуки за земјоделците за усвојување на климатски отпорни земјоделски практики, како што се растенија отпорни на суша, техники за зачувување на водата и агрошумарство.

Рурално микрофинансирање: Олеснете го пристапот до микрокредити за руралните заедници за да вложуваат во климатски отпорна инфраструктура, како што се подобрени системи за наводнување или решенија за мало по обем производство на обновлива енергија.

Рурална поврзаност: Проширете го пристапот до широкопојасен интернет во руралните средини за да се овозможи пристап до можностите за образование на далечина, телемедицина и е-трговија, со што ќе се поттикне приспособување и економска диверзификација.

➤ Други мерки:

Социјален дијалог: Стапете во контакт со лидерите во заедницата, невладините организации и актерите од приватниот сектор во урбаните и руралните средини за да ги разберете нивните специфични потреби и соодветно скројте ги програмите по нивна мерка.

Приод воден од податоците: Искористете ги податоците за климатските ризици, ранливите популации и ефективноста на програмите за да ги следите напредокот и да ги информирате идните интервенции.

Долгорочна одржливост: Интегрирајте ги мерките за приспособување кон климатските промени во пошироки развојни стратегии и обезбедете финансиска одржливост преку различни извори на финансирање.

Со спроведување на целните мерки, како што се предложените, МТСП може да се осигура дека неговите програми ефективно ќе ги задоволат различните потреби на урбаното и руралното население во пресрет на климатските промени, поттикнувајќи ја отпорноста и промовирајќи го правичниот развој низ целата земја.

3.2. Соработка на засегнатите страни

Многу е важно различните групи на засегнати страни да се вклучат во сите фази на проектот, вклучувајќи го и планирањето, осмислувањето, спроведувањето и следењето. Треба да се поведе сметка нивните гласови да се слушнат и нивните потреби да се земат предвид во процесот. Податоците добиени од консултации, интервјуа и партиципативни методологии ќе обезбедат важни квалитативни приказни, ставајќи ги во преден план перцепциите и ставовите на засегнатите страни, и олеснувајќи го утврдувањето на посакуваните промени и резултати.

Примената на партиципативен приод ќе доведе до холистичко набљудување и постапување со потребите на различните социјални групи кои произлегуваат од аспектите на климатските промени. Постојната структура која има потенцијал да делува како механизам за соработка на засегнатите страни е Економско-социјалниот совет (кој го координира МТСП).

Како и при секоја друга интеграција на сектори кои претежно работеле изолирано, важно е да ги здружите засегнатите страни од обата сектора – приспособување кон и ублажување на климатските промени и општествен развој.

Во засегнатите страни со кои може да се оствари соработка спаѓаат:

- Владини агенции: МТСП, министерствата и одделенијата надлежни за заштитата на животната средина, за урбанистичкото планирање, и за економскиот развој треба да работат заедно за да формулираат политики и да распределат ресурси за климатски одговорни проекти.
- Локални општини: Локалните власти играат клучна улога во спроведувањето на мерките за приспособување кон и ублажување на климата на ниво на заедниците. Тие се одговорни за развој на инфраструктурата, за планирање на употребата на земјиштето, и за обезбедување основни услуги за жителите.
- Невладини организации и организации на граѓанското општество: Невладините организации и граѓанските групи често располагаат со експертиза во доменот на вклучување на заедницата, застапување и самоникнати иницијативи. Тие можат да придонесат преку подигање на свеста, мобилизирање на ресурсите, и спроведување проекти за решавање на социјалните аспекти на климатските промени.

- Научно-образовни институции: Универзитетите, истражувачките институти и тинк-тенковите можат да обезбедат скапоцени истражувања, анализи на податоци и техничка експертиза со кои ќе се информира осмислувањето и спроведувањето на климатски одговорни проекти.
- Бизниси и индустрии: Компаниите од приватниот сектор играат улога во вложувањето во одржливи технологии, усвојувањето еколошки практики, и поддржувањето иницијативи за развој на заедницата кои придонесуваат за климатска отпорност.
- Меѓународни организации и донатори: Соработката со меѓународните организации и донатори, како што е Зелениот климатски фонд, може да обезбеди пристап до финансирање, техничка помош и најдобри практики од другите земји.
- Членови на заедницата: Стапувањето во контакт со локалните заедници е од суштинско значење за успехот на климатски одговорните проекти. Нивните знаења, приоритети и потреби треба да се земат предвид при планирањето и спроведувањето на проектите со цел да се обезбеди релевантност и ефективност.

Затоа е важно:

- споделување информации: информирање на сите заинтересирани страни;
- одржување консултации: обезбедување на повеќенасочен проток на информации заради воспоставување поблизок дијалог;
- донесување одлуки: вклучување на високи претставници од сите заинтересирани страни во донесувањето одлуки;
- преземање дејствија: бидејќи највисокото ниво на учество се постигнува кога сите заинтересирани страни преземаат нови дејствија.

3.3. Недостатоци и предизвици при поврзување на проектите за климатските промени и за општествениот развој

Поврзувањето на проектите за климатските промени и за општествениот развој може да биде предизвик поради неколку недостатоци и проблеми што треба да се надминат. Ова се некои од клучните предизвици и недостатоци:

Сложена меѓусебна поврзаност: Климатските промени и општествениот развој се меѓусебно сложено поврзани, а нивната меѓузависност може да го отежне осмислувањето проекти кои ефективно ги решаваат обата проблеми истовремено. Можно е да постои недостаток на холистички приоди кои ги земаат предвид повеќеслојните врски помеѓу влијанијата на климатските промени и целите за општествен развој.

Различни ранливости: Различни заедници и општествени групи имаат различни ранливости кон климатските промени и кон прашањата за општествениот развој. Утврдувањето и надминувањето на овие различни ранливости е сложена задача. Употребата на еден приод за сите може да се покаже како несоодветна, што доведува до

тоа маргинализираните заедници да бидат изоставени или да не бидат соодветно поддржани во осмислувањето на проектите.

Распределба на ресурсите и конкуренција: Ограничените ресурси можат да доведат до конкуренција помеѓу проектите за климатските промени и за општествениот развој за да добијат финансирање и внимание. Приоретизирањето може да доведе до фаворизирање на еден аспект над друг, што потенцијално ќе ги остави критичните прашања неразрешени и ќе ги влоши постојните предизвици.

Несовпаѓање на временскиот хоризонт: Климатските промени често се одвиваат во подолги временски периоди, додека, пак, проектите за општествен развој можат да бидат насочени кон непосредни влијанија. Усогласувањето на проектните рокови за решавање на краткорочните и долгорочните предизвици може да биде тешко. Проектите можат да се фокусираат повеќе на непосредните општествени потреби, занемарувајќи ја долгорочната отпорност потребна за решавање на влијанијата од климатските промени.

Недостатоци од податоци и знаења: Во многу региони постои недостаток на сеопфатни податоци и знаења во врска со влијанијата од климатските промени и показателите за општествен развој. Недоволните информации можат да го попречат ефективното планирање и спроведување на проектите, што го отежнува приспособувањето на интервенциите кон специфичните потреби на заедниците.

Меѓусекторска соработка: Ефективната интеграција на климатските промени и општествениот развој бара соработка во различни сектори, вклучувајќи ги и животната средина, здравството, образованието и инфраструктурата. Замолчените приоди и недостатокот на координација помеѓу различните сектори може да го попречи развојот на сеопфатни стратегии за решавање и на климатските и на социјалните прашања.

Политички и институционални пречки: Постојните политики и институционални структури можеби нема да бидат погодни за интегрирање на целите за климатските промени и за општествениот развој. Немањето кохерентност на политиките и на институционалните рамки може да го попречи успешното спроведување на проектите кои имаат за цел истовремено да ги решат обата предизвика.

Вклучување и учество на заедниците: Суштински важно за успешноста на проектите е да се осигура значајно вклучување и учество на заедниците, но ефективно вклучување на заедниците во процесите на планирање и одлучување може да биде тешко. Проектите можат да се соочат со потешкотии во постигнувањето одржливи резултати, доколку не ги земаат предвид перспективите, потребите и знаењето на локалните заедници.

Решавањето на овие предизвици и надоместувањето за утврдените недостатоци бара мултидисциплинарен приод и соработка, вклучувајќи ги и властите, невладините организации, заедниците и приватниот сектор. Развивањето иновативни и контекстно-специфични решенија кои ја земаат предвид динамичната интеракција помеѓу климатските промени и општествениот развој е од суштинско значење за постигнување долготрајни позитивни влијанија.

4. Чекор по чекор насоки за нормализирање на климатските промени во проектите за општествен развој

Во овој раздел се дадени практични, чекор по чекор насоки за вградување на аспектите на климатските промени во проектите за општествен развој.

1. Анализа на ранливоста:

Прво, направете темелна анализа на ранливостите за да разберете како климатските промени различно ги поаѓаат жените, мажите и ранливите групи. Утврдете ги родовите разлики во пристапот до ресурсите, одлучувањето, и можностите поврзани со проектот.

2. Вклучување на засегнатите страни:

Вклучете ги различните ранливи групи во сите фази на проектот, вклучувајќи го и планирањето, осмислувањето, спроведувањето и следењето. Поведете сметка нивните гласови да се чујат и нивните потреби да се земат предвид.

3. Градење капацитети:

Вложувајте во активностите за градење капацитети за зајакнување на знаењата и вештините на ранливите заедници заради нивно активно учество во проектот и заради приспособување кон влијанијата од климатските промени.

4. Собирање и анализирање податоци:

Собирајте родово расчленети податоци и податоци за ранливостите и погрижете се овие согледувања да се интегрираат во процесите на собирање и анализирање податоци на проектот. Овие податоци ќе помогнат да се следи влијанието на проектот врз различните ранливи групи.

5. Одговорни политики и прописи:

Погрижете се осмислувањето и спроведувањето на проектите да биде во согласност со националните и меѓународните политики и прописи. Промовирајте ги законските рамки кои поддржуваат еднакви можности за сите.

6. Здравје и благосостојба:

Земете ги предвид здравјето и благосостојбата на корисниците на проектот, особено на ранливите групи, преку интегрирање на аспектите како што се чиста вода, канализација и здравствена заштита во климатските проекти. Климатските влијанија можат да ги погодат и здравствените резултати.

7. Следење и оценување:

Развијте стабилен систем за следење и оценување кој го следи влијанието на проектот. Правете редовни оценки дали проектот ги постигнува своите цели во поглед на родовата еднаквост и ранливите групи.

8. Приспособувачко управување:

Бидете подготвени да го приспособите проектот, доколку биде неопходно, врз основа на променливите климатски услови и развојните потреби на погодените заедници. Вградете ги повратните информации од засегнатите страни, особено од ранливите групи.

9. Споделување знаења:

Промовирајте ја размената на знаења и најдобри практики поврзани со интегрирањето на ранливите групи во климатските проекти за да се осигурате дека научените лекции ќе се применуваат во идните иницијативи.

4.1. Утврдување на ризиците поврзани со климата (оцена на климатските ризици)

Оцената на климатските ризици е процес на оценување на потенцијалните влијанија, ранливости и ризици поврзани со климатските промени во однос на различните системи, сектори или заедници. Тоа подразбира анализирање на веројатноста и тежината на климатските опасности и нивните потенцијални последици. Подолу се објаснети најчесто применуваните чекори при оценувањето на климатските ризици:

➤ Утврдување на климатските опасности:

Климатските опасности претставуваат неповолни метеоролошки и климатски настани, како што се екстремните температури, бури, поплави, суши и пораст на морското ниво. Важно е да се утврдат и окарактеризираат климатските опасности кои се меродавни за определен регион, сектор или систем којшто се оценува.

➤ Оцена на ранливостите:

Ранливоста се однесува на степенот во кој системот, заедницата или секторот е подложен на штети од климатските опасности. Затоа, оценете ја чувствителноста, изложеноста и приспособувачкиот капацитет на системот или заедницата. Ова подразбира да се увиди како социјалните, економските и еколошките фактори придонесуваат за ранливоста.

➤ Оцена на влијанието:

Оценувањето на влијанието подразбира да се анализираат потенцијалните последици од климатските опасности врз различните аспекти на системот или заедницата, како што се инфраструктурата, екосистемите, здравјето на луѓето и стопанските дејности. Потребно е да се квалификуваат потенцијалните влијанија, земајќи ги предвид и директните и индиректните

ефекти. Овој чекор помага да се разбере големината и природата на ризиците поврзани со климатските промени.

➤ **Анализа на ризикот:**

Ризикот претставува комбинација од веројатноста да се случи некој настан и последиците или влијанијата од тој настан. Искомбинирајте ги информациите од утврдувањето на опасностите, од оцената на ранливостите и од оцената на влијанијата за да добиете сеопфатна анализа на ризикот. Ова подразбира да се пресмета веројатноста и тежината на различните ризици поврзани со климата.

➤ **Изработка на сценарија:**

Сценаријата подразбираат конструирање на веродостојни идни услови врз основа на различните климатски и социоекономски фактори. Изработете сценарија кои претставуваат различни потенцијални иднини, вклучувајќи различни проекции за климатските промени и социоекономски развојни патеки. Овие сценарија помагаат да се истражи опсегот на можните исходи и да се планира околу неизвесноста.

➤ **Опции и стратегии за приспособување:**

Приспособувањето подразбира прилагодување на политиките, практиките и системите заради намалување на штетните влијанија од климатските промени и искористување на потенцијалните можности. Важно е да се утврдат и оценат опциите и стратегиите за приспособување кои можат да ја зајакнат отпорноста и да ја намалат ранливоста. Ова може да подразбира подобрување на инфраструктурата, промени во планирањето на употребата на земјиштето и развој на системи за рано предупредување.

➤ **Интеграција во донесувањето одлуки:**

Интегрирањето на оцената на климатските ризици во процесите на одлучување овозможува информациите да се искористат за информирање на политиките, стратегиите и инвестициите. Од клучно значење е тесно да се соработува со засегнатите страни, со креаторите на политиките и со претставниците на заедницата за да се интегрираат наодите од оцената на климатските ризици во процесите на донесување одлуки на различни нивоа.

➤ **Следење и ревидирање:**

Континуираното следење и периодичното ревидирање се од суштинско значење за ажурирање на оцената и за приспособување на стратегиите како што новите информации ќе ни стануваат достапни. Затоа, задолжително е да се воспостави рамка за следење и ревидирање, со којашто ќе се следат промените во климатските услови, ранливостите и ефективноста на спроведените мерки за приспособување.

Оцената на климатските ризици е динамичен и повторлив процес кој треба редовно да се ажурира за да го одрази еволуирањето на климатската наука, социоекономските услови и потребите за приспособување. Оцената претставува темел за информирано донесување одлуки и помага да се изгради отпорност кон влијанијата од климатските промени.

4.2. Утврдување на ранливостите

Утврдувањето на ранливостите во проектите за климатските промени и за општествениот развој подразбира систематско оценување на факторите кои можат да ги направат поединците, заедниците или системите поподложни на штетните влијанија. Ова се клучните чекори кои ќе помогнат да се утврдат ранливостите во таквите проекти:

- Вклучување на засегнатите страни:

Стапете во контакт со локалните заедници, меродавните засегнати страни и експерти за да ги дознаете нивните перспективи и искуства. Спроведете интервјуа, дискусии во фокусни групи или анкети за да соберете информации за постојните ранливости, за потребите на заедницата и за нивните стремежи.

- Контекстуална анализа:

Разберете го социјалниот, економскиот и еколошкиот контекст на проектната област. Анализирајте ги демографските трендови, економските структури, постојната инфраструктура и еколошките услови за да ги утврдите потенцијалните ранливости.

- Оцена на климатските опасности:

Утврдете ги специфичните климатски опасности кои претставуваат ризик за проектната област. Оценете ги историските климатски податоци, климатските проекции и локалните знаења за да ги утврдите потенцијалните опасности како што се поплави, суши, бури или топлотни бранови.

- Оцена на социоекономската ранливост:

Оценете ги постојните ранливости во рамките на општественото ткиво на заедницата или системот. Анализирајте ги факторите како што се нивото на сиромаштија, пристапот до образование, здравствената заштита, можностите за вработување и социјалната кохезија. Утврдете ги групите кои можат да бидат поранливи, како што се жените, децата, старите лица или маргинализираните заедници.

- Ранливост на инфраструктурата и на ресурсите:

Оценете ја ранливоста на критичната инфраструктура и на ресурсите. Оценете ја отпорноста на постојната инфраструктура (на пр., згради, патишта, системи за водоснабдување) кон климатските влијанија. Оценете ја достапноста и одржливоста на клучните ресурси како вода, енергија и храна.

- Здравје и благосостојба:

Оценете ги потенцијалните влијанија на проектите за климатските промени и за општествениот развој врз здравјето на луѓето. Оценете ја распространетоста на постојните здравствени проблеми, пристапот до здравствените услуги и потенцијалот за зголемување

на здравствените ризици поради климатските промени (на пр., векторски преносливи болести, болести поврзани со топлина).

- Ранливост на средствата за егзистенција и економска ранливост:

Разберете ја зависноста на заедницата од специфични економски активности и ранливоста на овие активности од климатските промени. Анализирајте ги главните извори на егзистенција, како што се земјоделството, рибарството или туризмот. Оценете ја подложноста на овие активности на климатските промени.

- Културни практики и домородни знаења:

Уважете ја важноста на културните практики и на домородните знаења во обликувањето на ранливоста. Консултирајте се со локалните заедници за да ги разберете традиционалните знаења и практики кои придонесуваат за отпорноста или ранливоста. Вградете го ова знаење во планирањето на проектите.

- Институционална и управна анализа:

Оценете го капацитетот на локалните институции и управните структури да одговорат на предизвиците поврзани со климата. Оценете ја ефикасноста на локалните власти, организациите на заедницата и другите институции во управувањето на и одговарањето кон климатските ризици. Утврдете ги недостатоците во институционалните капацитети.

- Образование и свесност:

Оценете го нивото на свесноста за и разбирањето на климатските промени и нивните влијанија во рамките на заедницата. Измерете го знаењето и свеста на членовите на заедницата во однос на климатските промени и нивната способност да се приспособат. Утврдете ги можностите за спроведување активности за градење капацитети и подигање на свеста.

- Родова анализа:

Уважете ги родово специфичните ранливости и можности. Направете темелна родова анализа за да разберете како климатските промени различно влијаат врз мажите и жените. Утврдете ги родово специфичните улоги, одговорности и пристапи до ресурси.

- Пристапност на податоците и технологијата:

Оценете ја достапноста и пристапноста на податоците и технологијата за следење на и одговарање кон влијанијата од климатските промени. Оценете го пристапот на заедницата до климатските информации, до системите за рано предупредување и до технологијата која може да ја зајакне отпорноста.

Со систематско решавање на овие аспекти, проектните планери и спроведувачи ќе можат сеопфатно да ги дознаат слабостите и да развијат стратегии кои се повеќе инклузивни, приспособувачки и отпорни. Овој приод овозможува проектите за климатските промени и за општествениот развој подобро да се прилагодат на специфичните потреби и предизвици на заедниците на коишто треба да им користат.

4.3. Проектирачки карактеристики и опции за климатски одговорните проекти за општествен развој

Климатски одговорните проекти за општествен развој треба во себе да интегрираат проектирачки елементи и избори кои ќе ја олеснат нивната способност да се приспособат кон и да ги ублажат ефектите од климатските промени. За да се постигне оваа цел, можат да се применат поголем број суштински проектирачки карактеристики. Тука спаѓаат прилагодливи и разновидни иницијативи кои можат да го прошират својот дофат како одговор на климатските катастрофи, насочени кон системите кои одговараат на климатските услови, вложување во одржлива егзистенција која ја зајакнува отпорноста на ниво на заедницата и домаќинствата, и промовирање на подобро управување со климатските ризици.

Процесот на интегрирано проектирање заради создавање климатски одговорни градби вклучува елементи како што се разновидност на проектирачките аспекти, транспарентност во процесот на проектирање, интегрирање на проектирачките цели, приспособливост на методологиите за оцена, и соработка помеѓу мултидисциплинарните проектирачки тимови.

Освен тоа, од суштинско значење е да се земат предвид поимите и согледувањата за интегрирање на ризикот од климатските промени во политиките за социјална заштита, со цел да се гарантира нивната реактивност кон климатските предизвици.

Со интегрирање на овие проектирачки карактеристики и избори, климатски одговорните иницијативи за општествен развој можат поефикасно да се справат со потешкотиите што ги носат климатските промени и да ја зајакнат отпорноста на заедниците и нивната егзистенција.

4.4. Спроведување, следење и оценување

Мерењето на ефективноста на интегрираните програми за климатските промени и за општествениот развој е сложена работа. Овие програми често опфаќаат повеќе сектори, вклучуваат различни засегнати страни, и работат на различни нивоа. За да се надмине оваа сложеност, потребни се робусни партиципативни анализи за да се информира осмислувањето на програмата. Со овие анализи се утврдуваат појдовните показатели низ различни димензии (на пр., социоекономска, егзистенцијална и еколошка) со цел да се следат промените на ранливоста и отпорноста со текот на времето. Од клучно значење е податоците да се расчленат според род и групите корисници за да се разбере како се погодени различните засегнати страни. Освен тоа, суштински важно е во рамките за следење и оценување да се земат предвид општествените фактори како што се локалните перцепции за климатското приспособување и културните вредности. Приодите со мешани методи обезбедуваат сеопфатно разбирање на промените и нивните основни причинители.

5. Заклучоци

Осмислувањето сеопфатни, климатски одговорни стратегии за СЗ кои ефективно ќе се справат со преостанатите загуби и штети претставува предизвик. Интегрирањето на климатскиот ризик во националните рамки за стратемско планирање е суштинска мерка за зајакнување на капацитетот на земјата да го заштити своето најчувствително население од штетните влијанија од климатските промени.

Пред сè, при донесувањето одлуки во областа на одржливото планирање мора целосно да се разберат и да се земат предвид ризиците и неизвесностите поврзани со климатските промени. Во оваа рамка, ја нагласуваме важноста да се земат предвид потенцијалните последици од постепените климатски настани, заедно со ризиците од екстремните климатски услови. Меѓутоа, постои ограничено разбирање во однос на влијанието на оцените на климатските ризици врз политиките и плановите за СЗ, како и во однос на потребните знаења и ресурси за државните актери да донесуваат информирани одлуки. Оцените на климатските ризици, исто така, треба да обезбедат сеопфатно разбирање на основните причини за ранливост, овозможувајќи насочени интервенции за задоволување на потребите на најризичните групи, вклучувајќи ги и осиромашените, жените, лицата со попреченост и далечните заедници.

Понатаму, за да се надминат ограничувањата на постојните приоди за управување со климатските ризици, од клучно значење е да се развијат политики и практики на СЗ кои ќе го олеснат трансформативното и постепеното приспособување кон климатските промени (ПКП). За да се постигне ова, неопходно е да се испитаат трајните влијанија на ПКП програмите врз социоекономската, еколошката, институционалната, културната и инфраструктурната политика и практика.

Се предлага креаторите на политиките предвид да ги земат, како значајни фактори, миграцијата и пристапот до социјална и здравствена заштита. Освен тоа, програмите за социјална заштита (СЗ) претставуваат можност за намалување на сиромаштијата и за поттикнување на одржливиот развој и отпорноста во ранливите рурални средини и во урбаните центри што нагло се шират. Преку анализирање на овие неколку области од интерес, може да се направи истражување за да се утврди дали зелените политики, како и интервенциите за ПКП (приспособување кон климатските промени) и НРК (намалување на ризикот од катастрофи) ја намалуваат или зголемуваат ранливоста на оние на кои им е потребна социјална заштита. Освен тоа, истражувањето треба да има за цел да ги утврди климатски одговорните програми за социјална заштита кои ќе можат да ја зајакнат одржливоста и долгорочната отпорност.

Овие насоки, исто така, го засегнуваат и клучното прашање за меѓузависноста на институциите и секторите кога станува збор за интегрирање на климатските ризици во националните рамки за СЗ. Од клучно значење е климатски одговорната социјална заштита да се разгледува како дел од сеопфатната стратегија за управување со климатските ризици (УКР), а не како изолиран приод за зајакнување на отпорноста кон климатските промени. Кога се интегрира со дополнителни иницијативи во секторите како што се инфраструктурата, земјоделството и здравството, СЗ може да обезбеди предности во намалувањето на ризикот

од катастрофи и приспособувањето кон климатските промени. Од клучно значење е да се признае дека постојат предизвици околу интегрирањето на ризикот од климатските промени во секторот на СЗ. За развојот на сеопфатни национални системи за СЗ ќе бидат потребни неколку децении, заедно со значителни институционални, финансиски и технолошки ресурси, за ефективно да се вклучат различните цели насочени кон зајакнување на отпорноста кон климатските промени. Системите за СЗ на државата можат да доживеат преоптоварување поради нивните инхерентни граници. Некои ситуации укажуваат на тоа дека нудењето хуманитарна помош може да биде поефикасна и поисплатлива опција во споредба со градењето социјална заштита која реагира на шоките.

Без оглед на нивната климатска заштита, програмите за распределба на парични средства располагаат со капацитет да ја зајакнат отпорноста кон климатските опасности. За да се олесни распределбата на ресурсите и да се зајакнат способностите на локално ниво, треба да се спроведе сеопфатна анализа за да се истражи потенцијалниот развој на стратегиски политики кои можат да го стимулираат ангажманот на приватниот сектор и да ги промовираат локалните иницијативи за справување со климатските промени.

Друг суштински аспект кој треба да се земе предвид е вклучувањето на СЗ во целите за национален развој и за климатските промени преку владини системи за надзор. Следењето и оценувањето на проектите за климатски одговорна социјална заштита е сложена работа и претежно неиспитано поле на истражување.

Прилог А: Примери за програми за социјална заштита кои го интегрираат управувањето со климатските ризици

ПРИМЕРИ И ИДЕИ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА:

1. Програми за праведна транзиција:

- Развој на вештини: доквалификација и преквалификација на работниците во индустриите со интензивно користење на јаглерод за работни места во зелената економија (на пр., обновлива енергија, енергетска ефикасност, одржливо земјоделство). Развијте насочени програми за обука за работниците во регионите како што се Битола, Неготино и Осломеј, за да преминат од индустрии засновани на јаглен кон работни места во секторот на обновлива енергија, енергетска ефикасност и одржливо земјоделство. Дајте им приоритет на вклучувањето на жените и маргинализираните групи коишто се несразмерно погодени од транзицијата.
- Поддршка на приходот: Обезбедете привремена финансиска помош за работниците погодени од транзицијата кон зелените работни места, водејќи сметка да постои заштитна мрежа за нив кога преминуваат кон зелените работни места.
- Социјални заштитни мрежи: Проширете ги постојните програми за социјална заштита (на пр., додатоците за невработеност, пензии) за да се осигурате дека ранливите популации нема да бидат изоставени за време на транзицијата.
- Проекти засновани во заедницата: Вложувајте во проекти за зелена инфраструктура (на пр., микромрежи на обновлива / сончева енергија, одржливо управување со отпад) кои создаваат локални работни места во урбаните центри и ги намалуваат емисиите.

2. Климатски паметно земјоделство:

- Финансиски стимулации: Понудете им субвенции или нискокаматни кредити на земјоделците во регионите како што се Источниот регион, Југоисточниот регион, Вардарскиот регион и Пелагонискиот регион, за да усвојат климатски паметни практики, како што се култури отпорни на суша и системи за наводнување кои штедат вода.
- Техничка помош: Обезбедете им на земјоделците обуки и услуги за проширување на климатски отпорните земјоделски практики со цел да им се помогне на земјоделците да се приспособат кон променливите временски обрасци.
- Осигурување од ризици: Развијте метеоролошки индексирани шеми за осигурување за заштита на земјоделците од загуби поврзани со климата.
- Пристап до пазарот: Поддржете ги иницијативите коишто ги поврзуваат земјоделците со пазарите за нивните климатски настроени производи, со што ќе се промовира одржливото земјоделство и ќе се подобри стабилноста на приходите.

3. Зелен урбан развој:

- Субвенции за јавен превоз: Поттикнете ја употребата на јавниот превоз во градовите како Скопје така што ќе понудите субвенции за автобуските билети и ќе вложувате во програмите за споделување велосипеди и во инфраструктура за електрични возила.
- Модернизација на зградите: Обезбедете стимулации за сопствениците на куќи и деловни објекти за да ја унапредат енергетската ефикасност на градбите, со што ќе се намали потрошувачката на енергија и емисиите.
- Урбани зелени површини: Вложувајте во развојот на парковите, зелените кровови и урбаните градини со цел да се зајакне биодиверзитетот, да се намали ефектот на урбаниот топлински остров, и да се подобри квалитетот на воздухот.
- Управување со отпад: Надградете ги системите за управување со отпад за да се промовира рециклирањето и компостирањето, со што ќе се намалат емисиите од депониите и ќе се промовира кружната економија.

4. Намалување на ризикот од катастрофи во заедницата:

- Системи за рано предупредување: Воспоставете системи за рано предупредување на поплави и суши, особено во подрачјата склони на поплави, како што е сливот на реката Вардар.
- Планови за евакуација и засолништа: Изработете сеопфатни планови за евакуација и изградете климатски отпорни засолништа за заедниците во високоризичните подрачја.
- Обновување на природната инфраструктура: Поддржете ги проектите за обновување на екосистемите како што се шумите и мочуриштата, кои обезбедуваат природни пречки против климатските влијанија.
- Образование и свесност за климата: Спроведете теренски програми во заедниците и образовни кампањи за подигање на свеста за климатските ризици и стратегиите за приспособување.

Не заборавајте:

- Стратегии за ублажување да ги скроите по мерка на специфичните контексти и потреби на вашата целна популација.
- Да поведете сметка социјалната вклученост и правичност да заземат централно место при осмислувањето и спроведувањето на програмите за ублажување.
- Да промовирате соработка помеѓу властите, граѓанското општество и приватниот сектор за да се искористат ресурсите и експертизата.
- Да ја следите и оценувате ефективноста на стратегиите за ублажување и по потреба да ги приспособите.
- Со интегрирање на овие стратегии за ублажување во програмите за социјална заштита, можеме да создадеме поправедна и поодржлива иднина за сите, а при тоа и да се справиме со предизвиците од климатските промени.

Преку проектирање на овие стратегии за ублажување согласно специфичниот контекст на Северна Македонија и преку обезбедување социјална вклученост и правичност, МТСП може ефективно да се справи со предизвиците од климатските промени, при тоа промовирајќи го одржливиот развој и заштитувајќи ги ранливите популации. Соработката помеѓу властите, граѓанското општество и приватниот сектор е од клучно значење за искористување на ресурсите и експертизата, а тековното следење и оценување ќе помогнат стратегиите по потреба да се прилагодат.

ДОЛГОРОЧНОТО СТРАТЕГИСКО И ФИНАНСИСКО ПЛАНИРАЊЕ НА ХРВАТСКА

Хрватска изработи Стратегија за приспособување кон климатските промени до 2040 година¹², со соодветен Акциски план (до 2040 година, со некои долгорочни размислувања до 2070 година).

Стратегијата дава визија и насоки за развој на мерки за приспособување кон климатските промени, додека, пак, Акцискиот план ги одредува приоритетните мерки за петгодишни периоди.

Владата примени приод со повеќе критериуми за избор на приоритетните мерки и вклучи бројни засегнати страни од меродавните сектори. Од предложените 155 активности, 81 беа избрани за спроведување, и тоа за управувањето со водните и морските ресурси, рибарството, земјоделството, шумарството, биодиверзитетот, енергетиката, туризмот, здравството, просторното планирање и управување на крајбрежните области, управувањето со ризици и натсекторски мерки. Беше усвоен систем на показатели за следење на спроведувањето и ефективноста на мерките за намалување на ранливоста и зајакнување на отпорноста на општествените и природните системи. Владата назначи Меѓусекторска координативна комисија за политиките за климатските промени и за мерките за ублажување и приспособување којашто врши надзор над спроведувањето на Акцискиот план, ги разгледува извештаите, и предлага мерки за отстранување на пречките и за подобрување на спроведувањето. На краток рок, се проценува дека Стратегијата за приспособување ќе чини 3,6 милијарди евра (99% од фондовите на ЕУ).

Секоја земја од Средна и Источна Европа, Кавказ и Средна Азија (СИЕКСА) може да примени таков сеопфатен приод, кој се одликува со:

- хоризонт на долгорочно планирање со 5-годишни пресвртници;
- широк опсег на опции за активности кои треба да станат приоритет;
- различни сектори кои претставуваат разновидни социоекономски предизвици;
- многу засегнати страни кои ги поставуваат приоритетите и помагаат да се обезбеди застапеност на различните општествени групи;
- меѓусекторско координативно тело за олеснување на спроведувањето; и
- правилно утврдени и проценети средства за финансирање.

¹² Извор: <https://mingor.gov.hr/UserDocsImages/KLIMA/Climate%20change%20adaptation%20strategy.pdf>

Повеќе детали можете да добиете на официјалната веб страница на Министерството за економија и одржлив развој на Хрватска и на веб страницата на Стратегијата за приспособување кон климатските промени до 2040 година, со поглед на 2070 година, на хрватски и англиски јазик:

Хрватска верзија: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_04_46_921.html

Англиска верзија: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_04_46_921.html

Додека Министерството за економија и одржлив развој ја води националната политика и стратегија за климатските промени, неколку други министерства и институции играат клучна улога во интегрирањето на социјалната димензија. Поконкретно, Министерството за труд и социјална политика (МТСП) има значајна одговорност за решавање на социјалните влијанија од климатските промени и за обезбедување програми за климатски одговорна социјална заштита.

Меѓусекторската координативна комисија за политиките за климатските промени и за мерките за ублажување и приспособување вклучува претставници од различни министерства и засегнати страни, вклучувајќи го и МТСП. Ова овозможува социјалните согледувања да се интегрираат во планирањето и спроведувањето на климатските акциски планови и стратегии.

Освен тоа, МТСП објави своја стратегија за „Зелен општествен развој 2021-2030“, во која ги опишува своите дејствија за надминување на социјалните влијанија од климатските промени и за промовирање на праведната транзиција кон зелената економија.

Повеќе информации за иницијативите на МТСП поврзани со климатските промени и социјалната заштита можете да најдете на нивната веб страница: <https://mrosp.gov.hr/>

ПРОЕКТИ НА ЗЕЛЕНИОТ КЛИМАТСКИ ФОНД (ЗКФ) ВО СРЕДНА АЗИЈА

Кога проектите на Зелениот климатски фонд (ЗКФ) во Средна Азија ги поврзуваме со главната цел на насоките за да ги направиме меродавни за персоналот на Министерството за труд и социјална политика (МТСП) којшто работи на изготвување и спроведување програми за социјална заштита, можеме да ги земеме предвид следниве точки:

Персоналот на МТСП може да има полза од запознавањето со проектите на ЗКФ во Средна Азија, бидејќи овие проекти даваат скапоцен увид во климатски отпорниот развој. Со проучување на успехите и предизвиците на овие проекти, персоналот може да ги примени меродавните лекции за осмислување и спроведување на програмите за СЗ во Северна Македонија.

Проектите на ЗКФ често се фокусираат на градење климатска отпорност, што е критичен аспект за програмите за СЗ. Персоналот на МТСП треба да се осигура дека програмите за СЗ во Северна Македонија вклучуваат оценки на климатскиот ризик и мерки за приспособување за заштита на ранливите популации од влијанието на климатските промени.

Разбирањето на проектите на ЗКФ може да му помогне на персоналот на МТСП да ги утврди можностите за пристап до меѓународното климатско финансирање за поддршка на програмите за СЗ. Со усогласување на програмите за СЗ со целите за климатска отпорност, МТСП може да ја зајакне подобноста на своите програми за финансирање од ЗКФ или од други меѓународни финансиски механизми.

Проектите на ЗКФ често користат иновативни приоди за справување со климатските промени, како што се користење на технологијата, промовирање на одржливото земјоделство и зајакнување на управувањето со водите. Персоналот на МТСП може да испита како овие иновативни приоди можат да се приспособат и вградат во програмите за СЗ за да се постигнат повеќе придобивки, вклучувајќи го и климатското приспособување, економскиот развој и социјалната заштита.

Спроведувањето на проектите на ЗКФ подразбира соработка помеѓу владите, меѓународните организации, граѓанското општество и приватниот сектор. Персоналот на МТСП може да го користи ова како модел за градење силни партнерства за зајакнување на ефективноста и одржливоста на програмите за СЗ.

Проектите на ЗКФ во Средна Азија се усогласени со националните и регионалните развојни приоритети. Персоналот на МТСП треба да се осигура дека програмите за СЗ се во согласност со националните стратегии и политики за климатските промени, придонесувајќи за целите на одржливиот развој и климатската отпорност.

Персоналот на МТСП може да се вклучи во размена на знаење и иницијативи за градење капацитети со колегите од Средна Азија за размена на најдобрите практики и искуства во интегрирањето на управувањето со климатските ризици во програмите за СЗ.

Во март 2018 година, ЗКФ одобри голем проект, „Градење на климатската отпорност на ранливите заедници и заедниците со несигурност на храна преку зајакнување на капацитетите и диверзификација на средствата за егзистенција во планинските региони на Таџикистан“.

Страница на проектот на Зелениот климатски фонд:

<https://www.greenclimate.fund/project/fp067>

Овој проект го спроведува Светската програма за храна (ВФП) во соработка со Комитетот за заштита на животната средина (ЦЕП) на Таџикистан. Проектот има за цел да ја зголеми климатската отпорност на ранливите заедници во Раштската долина, Хатлонската област и Горнобадахшанскиот Автономен Регион (ГБАО) преку:

- Зајакнување на капацитетот на заедниците да се приспособат кон климатските промени преку обуки и подигање на свеста.
- Диверзифицирање на средствата за егзистенција со цел да се намали зависноста од климатски чувствителните активности.
- Подобрување на управувањето со водите и земјоделските практики.

Се очекува над 120.000 луѓе да има корист од проектот, вклучувајќи ги и земјоделците, сточарите, жените и децата.

Планинските заедници имаат многу слаби приспособувачки капацитети за справување со тешките влијанија од зголеменото колебање на температурата и дождовите и повторливите природни катастрофи, особено сушите и поплавите. Овој проект од 10 милиони американски долари ќе воведо мерки за приспособување со цел да се одговори на ефектите од климатските промени кои ги намалуваат земјоделските приноси, ги зголемуваат цените на храната, и ги намалуваат приходите во најранливите рурални заедници. Во јуни 2016 година беше одобрена една заедничка таџикистанско-узбекистанска иницијатива: ЗКФ обезбедил 68,8 милиони американски долари за климатска програма за приспособување и ублажување за најранливите заедници во сливот на Аралското Езеро. Беа ставени на располагање различни кредити и грантови со фокус врз климатски отпорни мерки за приоритетните подрачја, вклучувајќи ги и најсиромашните популации во областите подложни на ризик и маргинализираните групи, како што се жените. Земјите од СИЕКСА со ниски приходи и со ограничено искуство со иницијативите за градење отпорност можат да се надоврзат на оваа програма за да изработат и спроведат свои проекти што ќе бидат финансирани од ЗКФ. Целата проектна документација е достапна на порталот на ЗКФ и може да се користи како шаблон за нови проекти. Програмата за климатско приспособување и ублажување во сливот на Аралското Езеро (CAMP4ASB) е заедничка иницијатива на Таџикистан, Узбекистан и Светската банка, а се финансира од страна на Зелениот климатски фонд (ЗКФ).

Еве неколку меродавни линкови:

Страница на проектот на Зелениот климатски фонд:

<https://www.greenclimate.fund/project/fp014>

Страница на проектот на Светската банка: <https://projects.worldbank.org/en/projects/P151363>

Дополнителни информации за CAMP4ASB: <https://carececo.org/en/main/activity/projects/>

УНГАРСКО ФИНАНСИРАЊЕ НА ПРИСПОСОБУВАЊЕТО

Унгарија многу успешно искористи различни извори на средства за да ги финансира своите активности за приспособување. Новиот План за развој на Унгарија вклучува политики и оперативни програми насочени кон еколошката и климатската заштита и земјоделскиот и руралниот развој. Севкупната поддршка на унгарските програми за приспособување од 2014 до 2020 година чинеше 893 милиони евра, главно финансирани од страна на ЕУ. Во нивните приоритети спаѓаат: управување со водата, заштита на квалитетот на водата за пиење и на воздухот; развој на биодиверзитетот и зелената инфраструктура, и специфични мерки за приспособување кон климатските промени и управувањето со ризиците. Унгарија користи повеќе инструменти за прибирање средства за климатското финансирање, како што се Стратегијата на ЕУ за Дунав, Европскиот фонд за регионален развој, Европскиот инструмент за соседство и Норвешките финансиски механизми. Унгарија, исто така, учествува во регионални иницијативи за зајакнување на отпорноста и приспособувањето кон климатските промени, на пример, преку покренување на Балканскиот регионален доверителен фонд за

40

спроведување на национално утврдените придонеси од страна на балканските земји, финансиски придонеси во ЗКФ, и други би- и мултилатерални фондови (околу 30 милиони евра годишно помеѓу 2016 и 2018 година). Импресивниот успех на Унгарија во привлекувањето огромни финансиски средства за активности за развој и за приспособување и отпорност доаѓа од нејзината способност да им предложи на донаторите широк опсег на проекти и програми.¹³

Еве неколку линкови за успехот на Унгарија во привлекувањето значителни финансиски средства за активности за развој и за приспособување и отпорност, а кој може да се припише на неколку фактори:

- <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ec7d67f1-en/1/3/1/>
- <https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/>

Унгарија беше успешна во предлагањето широк опсег на проекти и програми кои се грижат за различни сектори, вклучувајќи ги и заштитата на животната средина, развојот на инфраструктурата, енергетската ефикасност, и климатското приспособување. Со ваквата разновидност се зголемува веројатноста да се совпаднаат интересите и приоритетите на различните донатори. Земјата воспостави стабилни институции и механизми за ефективно управување и спроведување на овие проекти. Ова подразбира јасни структури на управување, транспарентни процеси на набавка, и ефикасни системи за управување со проекти, кои ја зголемуваат довербата на донаторите.

Унгарија активно бара партнерства со меѓународни организации, други земји и субјекти од приватниот сектор. Овие партнерства ѝ помагаат да искористи дополнителни ресурси, експертизи и технологии за своите проекти.

Како членка на Европската унија, Унгарија има пристап до различни фондови и механизми за финансирање на ЕУ, како што се Кохезивниот фонд и Европскиот фонд за регионален развој, кои ги поддржуваат активностите за развој и отпорност. Земјата беше во можност ефективно да ја пренесе важноста и потенцијалното влијание на своите проекти до потенцијалните донатори. Ова подразбира прикажување на успешните приказни, покажување на усогласеноста на проектите со глобалните цели за одржливост, и истакнување на придобивките за Унгарија и за поширокиот регион.

Исто така, тие покажаа волност да се приспособат кон променливите околности и да вградат иновативни приоди во своите проекти. Ова подразбира прифаќање на новите технологии, ангажирање во јавно-приватни партнерства, и развивање проекти за надминување на новите предизвици, како што се климатските промени.

Сè на сè, способноста на Унгарија да предложи широк опсег на добро осмислени и стратегиски усогласени проекти, во комбинација со својата силна институционална рамка и стратегиски партнерства, беше клучот за нејзиниот успех во привлекувањето значителни финансиски средства за активности за развој и отпорност. Другите земји од СИЕКСА би

¹³ Извор: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ec7d67f1-en/1/3/1/index.html?itemId=/content/publication> и <https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/>

можеле да имаат корист од примерот на Унгарија и да создадат портфолија на предлог-проекти за потенцијалните донатори, наместо да спроведуваат голем број мали проекти кои бараат исто толкава документација.

ЧЕШКА: ОПЦИИ ЗА ФИНАНСИРАЊЕ НА ПРИСПОСОБУВАЊЕТО СО КОРИСТЕЊЕ НА ПРИХОДИТЕ ОД СИСТЕМОТ ЗА ТРГОВИЈА СО ЈАГЛЕРОДНИ ЕМИСИИ НА ЕУ (ЕУ ЕТС)

Регулативата за јаглерод на ЕУ ги обврзува земјите членки да користат најмалку 50% од приходите добиени од наддавањето на ЕУ ЕТС за претходно дефинирани цели – првенствено вклучувајќи го и намалувањето на емисиите на стакленичките гасови и приспособувањето кон штетните ефекти од климатските промени. Чешка очекува да заработи 1 милијарда евра до 2020 година преку наддавање на своите надоместоци за стакленички гасови, а многу повеќе помеѓу 2021 и 2030 година. Макар што поголемиот дел од овие приходи треба да се вложи во енергетската ефикасност и обновливите извори на енергија, во другите национални приоритети спаѓаат и земјоделството и шумарството, и подобрувањето на квалитетот на воздухот и управувањето со отпадот. Одлуката за споделување на напорите на ЕУ им допушта на земјите поголема флексибилност во пренесувањето на помал број кредити од секторот на користење на земјиштето – што би можело да ги стимулира мерките за отпорност во земјоделството и шумарството помеѓу 2021 и 2030 година. Јаглеродните кредити остварени во овој сектор можат да обезбедат дополнителни финансии за приспособување на руралните заедници. Сите земји членки на ЕУ во регионот на СИЕКСА, како и Казахстан и другите земји каде што постојат ЕТС или други механизми за наплата на јаглеродот, би можеле да ги применат таквите инструменти за јаглеродни кредити и приходи за финансирање на проблемите со отпорноста и приспособувањето, по можност такви што се фокусираат на социјалните предизвици и потреби.